

University of Groningen

Een fusie in drie bedrijven

Voerman, G.

Published in:
Van de straat naar de staat?

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2010

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (2010). Een fusie in drie bedrijven: De moeizame totstandkoming van GroenLinks. In A. Lucardie, & G. Voerman (editors), *Van de straat naar de staat?: GroenLinks 1999-2010* (blz. 229-332). Boom.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Een fusie in drie bedrijven. De moeizame totstandkoming van GroenLinks (1986-1990)

Gerrit Voerman

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986, negen jaar na de electorale mokerslag van 1977, hadden de klein-linkse partijen opnieuw een enorme opdoffer van de kiezers gekregen. Het verkiezingsdebacle had een bezinningsproces binnen de partijen tot gevolg, maar dat leidde bepaald niet vanzelf tot meer samenwerking, zoals sommigen verwachtten of hoopten. De kater die de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Politieke Partij Radikalen (PPR) als gevolg van de door de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) om zeep geholpen samenwerking hadden opgelopen, bleef nog lang voelbaar. De communisten maar vooral de radicalen dichtten zichzelf kansen toe wanneer zij zelfstandig te werk zouden gaan. Zo leek het resultaat van de rampzalige Kamerverkiezingen per saldo dat CPN, PPR en PSP verder uit elkaar dreven.¹

Voor zover er al samenwerking op gang kwam, was die geboren uit financiële nood. De uittocht van leden zette zich in versneld tempo voort (zie figuur 2 in het vorige hoofdstuk), waardoor de contributie-inkomsten sterk terugliepen. Het geldgebrek dat dit met zich meebracht, werd nog eens verergerd door het gedeeltelijk of geheel wegvallen van overheidssubsidies aan de nevenorganisaties van de partijen, als gevolg van het zetelverlies. Als oplossing combineerden de partijen een aantal activiteiten. De wetenschappelijke bureaus van de CPN en de PSP staakten de uitgave van hun periodieken. In deze leemte werd voorzien door *De Helling*, 'tijdschrift voor linkse politiek'.² Daarnaast voegden de organisaties van raads- en Statenleden van de PSP en de PPR hun bladen samen.³

Zelfs een serieuze gedachtewisseling over samenwerking op nationaal niveau kwam niet van de grond door deze penibele omstandigheden; daarvoor was een kunstgreep nodig. In deze eerste ronde in het proces dat tot de oprichting van Groen Links leidde, zette een clubje van min of meer prominente leden uit de drie partijen heimelijk een draaiboek op om de samenwerking weer op de rails te krijgen. Alles leek volgens plan te verlopen en er kwam overleg op gang, totdat de PPR roet in het eten gooide. In de tweede ronde bracht een interne putsch deze partij echter weer terug bij de onderhandelingen, die zouden eindigen met de totstandkoming van het Groen Linkse samenwerkingsverband bij de Tweede

Kamerverkiezingen van september 1989. Met de komst van de gezamenlijke Kamerfractie begon de derde ronde. Het *point of no return* was gepasseerd, niet alleen door de eigen dynamiek van de nationale electorale samenwerking naar ook omdat de val van de Berlijnse Muur, twee maanden later, en de ondergang van het staatssocialisme met name de CPN in verwarring bracht. In november 1990 werd de partij Groen Links opgericht.⁴

De 'vrolijk-linkse' PPR

Na de Kamerverkiezingen van 1986 zag de PPR voorlopig af van landelijke klein-linkse samenwerking. De partij besloot meer aandacht en energie te besteden aan haar eigen organisatie en presentatie. Onder het motto 'vrolijk links' poogde de PPR van het 'tobberige linkse' en 'softerige' imago af te komen – niet meer zo zwaar op de hand, 'geen vergaarbak van zeurende *losers*'.⁵ Het zelfbewustzijn groeide door de electorale vooruitgang die de radicalen boekten bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1987. In de provincies waar de PPR zelfstandig uitkwam werd meer winst geboekt dan in die waar zij aan gemeenschappelijke klein-linkse lijsten meedeed. Oud-partijleider Bas de Gaay Fortman zag in deze verkiezingsuitslag het bewijs dat samenwerking met PSP en CPN niet loonde. Het partijcongres toonde zich eveneens afkerig van te veel klein-linkse toenadering. Op het congres werd besloten dat de PPR zelfstandig zou deelnemen aan de volgende Kamerverkiezingen, 'tenzij zich ontwikkelingen voordoen die uitzicht bieden op verbreding en politieke vernieuwing'.⁶ De deur naar samenwerking bleef zo dus op een kier staan. Een program op hoofdpunten, een lijstverbinding met de andere partijen en fractiesamenwerking waren wel mogelijk. De bereidheid om te komen tot een nieuwe politieke formatie gaf de PPR daarbij echter niet geheel op. Het congres stelde eveneens dat men een actieve rol wilde spelen bij de totstandkoming van een radicaaldemocratische politieke groepering ter linkerzijde van het politieke spectrum.

In feite wilde de PPR dus óf een samengaan van de klein-linkse partijen in een geheel nieuwe politieke vorm, óf zelfstandig verdergaan als een vernieuwde, 'vrolijk-linkse' partij, maar zij neigde in feite meer naar het laatste. De vernieuwing vond een ideologische neerslag in de notitie *Groen Licht*, waarin het partijbestuur 'enkele heilige PPR-huisjes' 'een nieuwe grondverf' trachtte te geven.⁷ Zo werd de rol van de overheid beperkt, de markteconomie zonder veel voorbehoud aanvaard en verdwenen radicale idealen als werknemerszelfbestuur van de agenda. De notitie stuitte op de nodige weerstand in de partij. In het programma dat de PPR vaststelde voor de volgende Tweede Kamerverkiezingen – die toen waren voorzien voor 1990 – kwamen de ideeën van het partijbestuur dan ook slechts in afgezwakte vorm terug. Het zelfbestuur van werknemers bleef vermeld als doel, zij het voor de lange termijn; de invoering van het basisinkomen – een 'heilig huisje' dat zelfs het partijbestuur onaantastbaar leek – werd niet langer verbonden met een sociale

dienstplicht; sociale verdediging bleef als (ver) ideaal gehandhaafd, maar mocht nu gecombineerd worden met beperkte militaire verdediging tot een strategie van 'non-provocatieve defensie'.⁸ Zo paste de PPR zich enigszins aan de liberale tijdgeest aan, zonder haar idealen geheel prijs te geven. De ideologische afstand tot de PSP en (in mindere mate) de CPN dreigde hiermee echter groter te worden.

De consultatieronde van de CPN

De electorale dreun was het hardst aangekomen bij de CPN. Voor het eerst sinds 1918 was deze partij niet meer vertegenwoordigd in de Tweede Kamer. De neveninstellingen van de partij liepen hierdoor overheidssubsidies mis, waardoor een aantal medewerkers op straat kwam te staan. De partij besloot daarop de koers wat te verleggen in de richting van de PVDA, die op belangrijke punten naar links zou zijn opgeschoven, maar in het opnieuw bespreken van samenwerking met PPR en PSP zag zij geen heil. Bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1987 deed de CPN het hier en daar wat beter dan bij de Kamerverkiezingen het jaar daarvoor. Het lichte herstel uitte zich verder in een kleine toename van het aantal nieuwe leden en wat hogere scores in de opiniepeilingen. Gaandeweg herwonnen de communisten zo weer wat van hun geknakte zelfvertrouwen.

De CPN-leiding wilde alles op alles zetten om opnieuw in de Tweede Kamer te komen. Pas dan zouden de communisten door de PPR en de PSP weer als een gelijkwaardige gesprekspartner worden beschouwd, zo meende men. Partijleider Ina Brouwer was het hiermee niet eens. Zij hield in haar in die tijd verschenen autobiografie een gloedvol pleidooi voor het opgaan van CPN, PPR en PSP in een nieuwe politieke formatie.⁹ Op haar voorstel hield de CPN in de zomer van 1988 een formeel tot niets verplichtende consultatieronde binnen en buiten de partij om een indruk te krijgen van hoe er gedacht werd over 'samenwerking ter linkerzijde'. Een commissie sprak met uitgesproken voor- en tegenstanders binnen de partij, en daarbuiten met representanten van sociale bewegingen – onder wie Jacqueline Cramer (voorzitter van het Landelijk Milieuoverleg), Mohamed Rabbat (directeur van het Nederlands Centrum Buitenlanders), Maarten van Poelgeest (voorzitter van de Landelijke Studentenvakbond), Ruud Vreeman en Lodewijk de Waal (voorzitters van respectievelijk de Vervoersbond FNV en de Dienstenbond FNV).

Uit de consultatieronde werd de CPN-leiding duidelijk dat de 'externen' pleitbezorgers waren van een gemeenschappelijke lijst van PPR, PSP en CPN bij de komende Kamerverkiezingen, of van nog verdergaande vormen van samenwerking. Intern lag deze zaak een stuk gevoeliger. Een gezamenlijk program op hoofdpunten en fractiesamenwerking kon er nog wel mee door. Grosso modo was het gevoelen dat de CPN eerst op eigen kracht moest terugkomen. 'Eenmaal in de kamer zou de samenwerkingskwestie anders komen te liggen.'¹⁰

De kniezende PSP

Nadat de CPN en de PPR eenmaal over de domper van 1986 heen waren gekomen, nam het vertrouwen in eigen kunnen weer toe. Bij de PSP was het tegendeel het geval. Deze partij bleef verdeeld en leek het spoor bijster te zijn. Evenals de CPN moest de PSP door het zetelverlies bezuinigen. Ook het ledental daalde weer. Het partijapparaat moest daardoor behoorlijk worden ingekrompen. In deze malaise-sfeer was van een uitbundige viering van het dertigjarig bestaan van de PSP in 1987 geen sprake.

Om toch weer wat leven in de brouwerij te brengen, startte de PSP een 'heroriënteringsdiscussie' over de socialistische doelstellingen van de partij. Daarbij kwam de behoefte zich minder dogmatisch op te stellen. In de herfst van 1988 koos de partij voor een 'beperkte opvatting van socialisatie' van de productiemiddelen: alleen grootschalige en strategisch belangrijke bedrijven zouden in het bezit van de gemeenschap moeten komen.¹¹ Voor het eerst erkende de PSP bovendien het nut van een zeker marktmechanisme, om verspilling en bureaucratie in een socialistische economie te voorkomen. Ze aanvaardde ook – zij het met voorbehoud – de individualisering in de samenleving en toonde zich minder kritisch ten aanzien van het ecologisch gedachtegoed. Zelfs het altijd afgekeurde basisinkomen leek nu bespreekbaar te zijn. De ideologische afstand tot de PPR nam met de vaststelling van dit stuk dus aanzienlijk af – zelfs als men in aanmerking neemt dat die partij zelf ook haar idealen enigszins ging relativeren. Het thema klein-linkse samenwerking kwam in deze discussie over het socialisme niet expliciet aan de orde.

Europese verkiezingen 1989

Voordat het thema van landelijke klein-linkse samenwerking weer aan bod zou komen, dienden de partijen zich eerst te buigen over een mogelijke electorale alliantie voor de Europese verkiezingen van juni 1989. Vijf jaar eerder hadden CPN, PPR, PSP en de Groene Partij Nederland (GPN) daarom voor het eerst gezamenlijk als Groen Progressief Akkoord (GPA) deelgenomen, zoals in het voorgaande hoofdstuk reeds is uiteengezet. De gesprekken over voortzetting van dit akkoord, die in de zomer van 1988 waren begonnen, liepen bepaald niet van een leien dakje. Om te beginnen waren er problemen over het lijsttrekkerschap. Het liefst had het bestuur van het GPA het samenwerkingsverband uitgebreid met 'onafhankelijken' en een aansprekende figuur uit deze categorie op de eerste plaats gezet, maar dit was niet gelukt. De namen van onder anderen Lucas Reijnders en Cramer circuleerden, maar zij bedankten voor de eer. Vervolgens gingen de CPN en de PPR met elkaar in de clinch over de vraag wie de lijsttrekker zou leveren: de communistische Nel van Dijk, die op dat moment in het Europees Parlement zat, of oud-PPR-voorzitter Herman Verbeek, die van 1984 tot eind 1986 zitting

had gehad in Straatsburg, voordat Van Dijk zijn zetel overnam. De PPR steunde uiteraard Verbeek; de CPN en PSP daarentegen gaven de voorkeur aan Van Dijk. Uiteindelijk werd Verbeek tot lijsttrekker aangewezen, maar de harde onderhandelingen zouden over en weer littekens achterlaten.¹²

De wederzijdse onvrede had verder ook te maken met de afspraken over de zetelroulatie. Het GPA-bestuur had namelijk voorgesteld dat – wanneer er twee zetels zouden worden behaald – Verbeek halverwege de zittingsperiode plaats diende te maken voor de op de derde plek genomineerde PSP-kandidaat John Hontelez. De nu als nummer twee gekandideerde Van Dijk van de CPN mocht de hele zittingsperiode volmaken, om zo te voldoen aan de afspraak dat de helft van het aantal zetels moest worden ingenomen door een vrouw. Wanneer de PPR wilde voorkomen dat Van Dijk vijf jaar zou blijven zitten, dan moest ze voor een vrouwelijke ‘onafhankelijke’ kandidaat zorgen op plaats vier, die dan ook kon meedraaien in de stoelendans die de fractie na tweeënhalf jaar te wachten stond. Met deze overbedeling van de in stemmental veel kleinere CPN hadden de radicalen grote moeite. Verbeek vond het weinig aantrekkelijk om als lijsttrekker slechts een halve zittingstermijn te mogen volmaken.¹³ Met tegenzin stemde een extra PPR-partijraad in februari 1989 in met deze oplossing. Men was er echter niet in geslaagd om tijdig een tot de electorale verbeelding sprekende onafhankelijke kandidate te vinden.

Naast de verdeling van de plaatsen op de kandidatenlijst leidde ook de naam GPA tot verdeeldheid. Op het PSP-congres in november 1987 was overeengekomen dat de term ‘links’ wel in de aanduiding mocht voorkomen (ter vervanging van ‘progressief’), maar het begrip ‘groen’ niet. Dit was voor de PPR weer onbespreekbaar. Ook de CPN voelde weinig voor een naamsverandering. Uiteindelijk gaf de PSP zich gewonnen. Na veel gebakkelei werd op voorstel van GPA-voorzitter Wim de Boer het GPA omgedoopt tot ‘Regenboog’, naar analogie van de naam van de fractie in het Europees Parlement waarvan het GPA sinds 1984 deel uitmaakte. De GPN van De Gaay Fortman tekende nu echter bezwaar aan, omdat zij het groen in de naam wilde houden. De andere partijen waren echter overwegend tevreden: in ‘Regenboog’ konden zij elk de kleur van hun gading vinden.

Uiteindelijk stemden de PPR, PSP en CPN in met de bereikte resultaten. In tegenstelling tot 1984 nam de EVP dit keer ook deel aan de overeenkomst; haar partijcongres had de mogelijkheid geopend van samenwerking met niet alleen de PPR en de PSP maar ook de CPN.¹⁴ Geen van de betrokken partijen was echt enthousiast over de hernieuwde Europese samenwerking; daarvoor hadden de onderhandelingen te diepe sporen getrokken. Achter de schermen bleef het ook rommelen. Volgens de PPR was er sprake van een duidelijke ‘anti-Herman stemming’: afspraken over een op de persoon van lijsttrekker Herman Verbeek gerichte verkiezingscampagne zouden niet zijn nagekomen.¹⁵

Ondanks alle commotie die voorafgegaan was aan de totstandkoming van de samenwerking, verliepen de Europese verkiezingen op 15 juni voor de klein-linkse lijst succesvol. Weliswaar bleef men evenals in 1984 op twee zetels steken, maar

het aandeel van de stemmen steeg van 5,6 procent naar 7 procent. Namens het GPA namen Verbeek en Van Dijk zitting in de groene fractie van het Europees Parlement. Dat het GPA het zo goed deed, kan te maken hebben gehad met de afwezigheid van ecologistische concurrentie. Door geldgebrek lieten De Groenen het namelijk afweten. Deze partij, voortgekomen uit het samengaan van de Federatieve Groenen (zoals de Europese Groenen sinds juli 1985 heetten) en het mede door het oud-PPR-lid Roel van Duijn opgerichte Groen Amsterdam, was een nieuwe loot aan de groene stam.

Het referendum van de PSP: solo of samen?

De samenwerking van CPN, PSP en PPR bij de Europese verkiezingen borduurde voort op de afspraken van 1984 en kon dan ook niet worden beschouwd als een teken dat de partijen voor de voor 1990 voorziene Tweede Kamerverkiezingen trappelden van ongeduld om de handen ineen te slaan. De moeizaam verlopen onderhandelingen over het Europese akkoord temperden eerder de geestdrift over nationale samenwerking. Daarbij lag het bankroet van het samengaan bij de vorige landelijke stembusstrijd nog vers in het geheugen: de CPN en de PRR hadden daarvan nog steeds hun bekomst. 'De PPR zit na de kater van 1985 (een afhakende PSP) en het herwonnen élan daarna niet op nieuwe experimenten te wachten. Het gedonder over de nieuwe Regenboog-lijst versterkt die scepsis nog,' zo schreef het partijbestuur van de PPR in februari 1989.¹⁶

Het was dan ook aan de PSP, de partij die in 1985 de samenwerking had getorpedeerd, om het voortouw te nemen bij het op gang brengen van gesprekken over een gezamenlijke verkiezingsactie in 1990. In augustus 1988 dook in het partijblad van de PSP plotseling het voorstel van een viertal partijprominenten op om onder de leden een referendum te houden over de wijze van verkiezingsdeelname. Het ging het kwartet erom 'een situatie te bewerkstelligen, waarbij al het mogelijke is gedaan om het draagvlak van de te nemen beslissingen zo breed mogelijk te laten zijn'. Met deze vrome wens ging het partijbestuur akkoord, ofschoon het zich wel voor het blok gezet voelde.¹⁷ Na veel geharrewar stelde het partijcongres in november 1988 de vragen van het referendum vast. 'Opvallend was dat veel voorstanders van een zelfstandige PSP-lijst tegen het referendum stemden', aldus Leo Platvoet, de hoofdredacteur van *Bevrijding*. 'Zou men bang zijn voor de uitkomst?'¹⁸

De achterban van de PSP kreeg vervolgens twee elkaar uitsluitende mogelijkheden over de strategie voor de komende Tweede Kamerverkiezingen voorgelegd: solo of samen. Eind februari 1989 werd de uitslag bekendgemaakt: 70,2 procent van de reagerende leden wenste dat de PSP zou streven 'naar een gemeenschappelijke lijst van partijen en groeperingen ter linkerzijde van de PVDA'; 29,8 procent koos voor een 'zelfstandig' deelnemende PSP. Aan het referendum had bijna tweederde van de circa 4500 partijleden deelgenomen, waardoor was voldaan aan de door het congres gestelde voorwaarde dat minimaal de helft van alle leden zich zou

uitspreken.¹⁹ Eindelijk sprak de PSP klare taal – mede als gevolg van het vertrek van de meest puriteinse en onbuigzame ‘spekkianen’ enkele jaren eerder. Politiek leider Andrée van Es toonde zich content met deze uitslag. CPN en PPR reageerden eveneens positief.

Het thema van de samenwerking kwam zo ineens weer hoog op de agenda te staan. Iets later verscheen een open brief waarin zo’n tweehonderd personen uit onder meer vakbonden, vrouwenbeweging en milieubeweging ervoor pleitten de huidige verdeeldheid en versplintering in te ruilen voor een aansprekende kandidatenlijst van ‘een sterke, links-groene formatie’. Tot de ondertekenaars hoorden de vakbondsleiders Karin Adelmund, Greetje Lubbi, Herman Bode en Paul Rosenmöller, de musici Willem Breuker en Hennie Vrienten, de toneelspeelsters Olga Zuiderhoek en Elsje de Wijn, choreograaf Rudi van Dantzig, filosoof Hans Achterhuis, en de al eerder genoemde milieu-activisten Reijnders en Cramer, alsmede studentenleider Van Poelgeest.²⁰

FC Sittardia

Het leek te mooi om waar te zijn. De notoire dwarsligger in de klein-linkse samenwerking, de PSP, komt na een uit de lucht gevallen referendum op haar schreden terug en neemt het initiatief tot een ultieme poging om de alliantie alsnog van de grond te krijgen. Vrijwel tegelijk tekenen allerlei prominenten uit de vakbonden, de milieubeweging en de cultuur een oproep tot eenheid. Toeval of niet? Het bleek het laatste te zijn. De nieuwe impulsen kwamen uit een geheim gezelschap, FC Sittardia geheten.

Begin 1988 namen europarlementariër Van Dijk en haar fractiemedewerker Alexander de Roo (PSP) – een verklaard voorstander van samenwerking – het initiatief tot het bijeenbrengen van een aantal invloedrijke voorstanders van klein-linkse samenwerking uit de drie partijen.²¹ Uit de PPR vroegen zij naast de voormalige partijvoorzitters De Boer en Janneke van der Plaat tevens Bram van Ojik, die eind 1988 partijvoorzitter zou worden; en uit de CPN het partijbestuurslid Salomé Bentinck, Brouwer en haar partner Ton van Hoek, ook lid van het partijbestuur. In de PSP werden partijbestuurslid en hoofdredacteur van het partijorgaan Platvoet en buitenland-secretaris Joost Lagendijk aangezocht. Eerder al was Van Es gevraagd, maar zij meende dat haar positie als Kamerlid deelname aan een dergelijke pressiegroep niet toeliet.

In de woning van Van Dijk in Sittard kwam deze informele groep vanaf maart 1988 een aantal keren een weekend bijeen om de mogelijkheden te verkennen de betrokken partijen tot samenwerking te bewegen. Volgens Lagendijk ontleende het vriendenclubje aan deze plaats haar naam ‘FC Sittardia’. Al snel werden plannen beraamd om de partijen te beïnvloeden. Het idee van de consultatieronde van de CPN, die mede was bedoeld om de leden weer te laten wennen aan het thema samenwerking en hen er psychologisch op voor te bereiden, ontstond in dit

gezelschap, als ook het plan van een referendum in de PSP. De pacifistisch-socialistische leden in FC Sittardia dachten via deze list een tegenstribbelend congres te kunnen omzeilen. Op hun verzoek stelde het prominente partijlid Henk Branderhorst – die in het midden van de jaren tachtig nog een fervent ‘spekkiaan’ was maar nadien welwillender stond tegenover samenwerking – dit idee als middenfiguur, samen met drie anderen, in de partij voor.²² Het partijbestuur stemde in zijn onwetendheid met het voorstel in en de beide bestuursleden Platvoet en Lagendijk deden alsof hun neus bloedde. Om het effect van de ledenraadpleging te vergroten, bedacht men het appèl van de bekende en politiek ongebonden Nederlanders. Auctor intellectualis van de brief was Lagendijk, die werd gepubliceerd op 21 maart 1989. ‘Het moment had niet beter gekozen kunnen worden want twee weken daarvoor zijn de officiële onderhandelingen tussen de drie partijen begonnen,’ zo zou Lagendijk later schrijven.²³

Het is niet eenvoudig precies de rol te bepalen die deze informele groep heeft gespeeld in het proces van samenwerking en fusie. Enkele hoofdrolspelers die tot het geheime genootschap hebben behoord, bagatelliseerden achteraf het belang ervan. Van een soort ‘*masterplan*’ was geen sprake, aldus Van Ojik. ‘Je moet die club niet zo’n zwaarte geven’, zo meende De Boer, bijgevallen door Platvoet.²⁴ Ook werd vaak ontkend dat de club een verborgen bestaan leidde. Volgens Brouwer waren de besturen van de partijen erover ingelicht. Met die openheid viel het echter tegen: andere prominenten in de onderhandelingen, zoals vice-voorzitter van de CPN Marius Ernsting, PSP-voorzitter Saar Boerlage en -partijbestuurslid van de PSP Branderhorst wisten niet welke plannen in Sittard beraamd werden, voor zover ze al van het bestaan van de groep op de hoogte waren.²⁵

Al met al heeft het er de schijn van dat de gangmakers van FC Sittardia achteraf geneigd zijn hun initiërende rol wat te laag aan te slaan, al was het maar omdat het in moreel opzicht natuurlijk bedenkelijk is dat zij achter de rug van hun partijgenoten om hun plannen smeedden. Het lijkt echter niet overdreven te zijn om vast te stellen dat de club als ‘aanjager’ van de onderhandelingen een belangrijke functie heeft vervuld. Brouwer stelde achteraf onomwonden dat ‘het eigenlijke brein achter het hele proces in de Sittard-groep zat [...] Dit was niet tot stand gekomen als we niet in Sittard vijf of zes keer bij elkaar hadden gezeten. Daar ben ik absoluut van overtuigd. Want daar zijn de ideeën geboren van het PSP-referendum, de consultatieronde, de open brief. En dat kwam alleen omdat we daar bij elkaar zaten. En natuurlijk ook omdat we elkaar vertrouwden’.²⁶

Uitnodiging van de PSP

Met de uitslag van het PSP-referendum in februari 1989 begon het proces dat uiteindelijk, met horten en stoten, zou leiden tot ondertekening van een electoraal akkoord in mei van dat jaar. Het partijbestuur nodigde de PPR en de CPN uit om ‘verkenkende’ besprekingen te starten. De CPN reageerde positief: zij wilde praten

over alle mogelijke vormen van samenwerking, ook over een gemeenschappelijke lijst. Er was slechts één maar, namelijk dat 'de zelfstandige positie en politiek van de CPN als zodanig [...] niet in het geding' zou zijn.²⁷

Minder gretig was de PPR. De partijraad machtigde het partijbestuur te gaan praten over een gemeenschappelijke lijst, op voorwaarde dat 'het resultaat niet beperkt blijft tot een optelsom van bestaande partijen, maar leidt tot verbreding en vernieuwing, welke zich zal dienen te uiten in plaatsen voor niet-partijgebonden op de lijst'. Er moest een 'groen-progressieve combinatie' gevormd worden, 'waarvan het vernieuwend karakter ook zal spreken uit programma, stijl en naamgeving'. Ten slotte verbond de partijraad een termijn aan de gesprekken: deze dienden binnen een maand of twee, dat wil zeggen vóór 1 mei, te zijn afgerond.²⁸

Deze zuinige reactie van de PPR hing samen met het feit dat nogal wat prominente partijleden eigenlijk weinig trek hadden om besprekingen aan te gaan met de in hun ogen noodlijdende CPN en PSP, juist op een moment dat er naar hun mening voor een zelfstandige, 'vrolijk linkse' PPR nieuwe kansen lagen. Vriend en vijand waren het erover eens dat de animo bij de beide Tweede Kamerleden Ria Beckers en Peter Lankhorst niet al te groot was.²⁹ De fractie oordeelde dat 'gezien het verloop van de onderhandelingen in de Regenboog besprekingen met alleen de CPN en PSP niet zinvol zijn'.³⁰ Senator De Gaay Fortman vond dat de PPR zich niet tot deze partijen moest wenden wanneer het ging om een nieuwe politieke formatie, maar een 'groene' richting in moest slaan. GPA-lijsttrekker Verbeek, eerder een overtuigd voorstander van samenwerking, dacht daar na alle problemen bij de voorbereiding van de Europese verkiezingen minder positief over.³¹

Moeizame onderhandelingen over de kandidatenlijst

Aan de vooravond van de onderhandelingen stonden de zaken er dus niet al te gunstig voor. De verschillen tussen de CPN en de PPR waren groot. Voor de communisten stond bovenaan de wens om weer in de Tweede Kamer terug te keren. De gemeenschappelijke lijst werd daarvoor als een bruikbaar middel gezien. De radicalen beschouwden deze lijst echter als een deel van een breder project, namelijk van een nieuwe politieke formatie. Terwijl de PPR bereid was voor de verwezenlijking van dit doel haar eigen organisatie op te offeren, piekerde de CPN er niet over om zo ver te gaan: de mogelijkheid van opheffing van de partij was onbespreekbaar. De PSP verkeerde in een middenpositie die bij haar rol als initiatiefnemer paste.

Op 15 maart gingen de 'verkenkende besprekingen' van start in het partijkantoor van de PPR. De partijdelegaties besloten te beginnen met het voornaamste struikelblok: de volgorde van de partijen en de onafhankelijken op de gemeenschappelijke kandidatenlijst. Op de eerste bijeenkomst werd direct duidelijk dat de eisen van PPR en CPN mijlenver uit elkaar lagen. Op grond van de voor haar

gunstige zetelverdeling bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 eiste de PPR drie plaatsen op bij de eerste zes, waarbij het lijsttrekkerschap voor haar een uitgemaakte zaak was. Op het radicale lijstje bleven er voor de PSP twee kandidaten over en voor de CPN één. Voor de communisten was dat onaanvaardbaar. Het partijbestuur van de CPN had een gelijkwaardige behandeling geëist: 'minimaal een plaats bij de eerste drie en een bij de tweede drie.'³² De PSP-vertegenwoordigers namen min of meer een tussenpositie in. De kwestie werd verder gecompliceerd door het feit dat er ook nog plaatsen voor de onafhankelijken op de lijst moesten worden ingeruimd. Voor de PPR was dit absoluut noodzakelijk om aan de vernieuwing vorm te geven. Uiteindelijk daagde er overeenstemming over een kandidatenlijst waarbij PPR, PSP en CPN – in deze volgorde – elk een plaats bij de eerste vier kregen, en de eerste of de vierde plaats zou worden ingenomen door een onafhankelijke. De rest van de lijst zag er als volgt uit: 5. PPR; 6. PSP; 7. PPR; 8. CPN. Deze verdeling zou uiteindelijk de definitieve worden. De PPR kreeg zo grotendeels haar zin, terwijl de CPN een veer moest laten.

Verslechterende sfeer

De discussies over de volgorde van de partijvertegenwoordigers op de kandidatenlijst waren zo vooral een tweestrijd tussen de delegatie van de PPR en de CPN, met de PSP-afvaardiging daartussen als bemiddelaar. De communisten, van oudsher taaie onderhandelaars, gaven geen duimbreed toe. 'Ik hield daar verhalen van wel een halfuur, drie kwartier. Alle aspecten die ertoe konden bijdragen dat onze positie werd verstevigd, waren minutieus voorbereid,' aldus Ernsting. Brouwer meende achteraf: 'Waar het om ging – en dat was een hard gevecht – dat was om een respectabele positie te krijgen op die lijst.'³³ Aan de zijde van de PPR was de onvrede over de 'keiharde onderhandelingstactieken' van de 'overvragende' communisten groot, maar ook de radicalen wisten van geen wijken.³⁴ Het gevolg was dat beide partijen zich ingroeven en dat vele vergaderuren aan dit conflict werden gewijd, zonder dat er een oplossing in zicht kwam. De irritaties namen over en weer toe. Geleidelijk aan groeide er een sfeer van wantrouwen, aldus de meeste betrokkenen.³⁵

Tijdens de onderhandelingen, toen de verhoudingen al erg gespannen waren, gooiden twee prominente PPR-leden nog eens olie op het vuur. In een vraaggesprek in het weekblad *Elsevier* deden partijvoorzitter Van Ojik en Rouke Broersma, secretaris publiciteit, een aantal boude uitspraken. De laatste somde de voorwaarden op waaraan het samenwerkingsproject moest voldoen. 'Wij willen alleen een gemeenschappelijke lijst als de deelnemende partijen bereid zijn zich uiteindelijk op te heffen...', zo dicteerde Broersma. 'De tweede eis is dat er een PPR-achtige campagne wordt gevoerd [...] De derde eis is dat het samenwerkingsverband een groene identiteit heeft [...] Ten vierde moet het program een vernieuwend karakter hebben. Dat wil ik voornamelijk toetsen aan de vraag of het basisinkomen daarin

een prominente plaats heeft.’ Mochten de PSP en de CPN hier niet aan willen voldoen, dan zwaaide er wat voor hen, zo konden deze partijen uit de woorden van Van Ojik opmaken. ‘We kunnen niet eindeloos blijven praten. Of er komt een nieuwe formatie die meer is dan de optelsom van drie zieltogende partijtjes, of de PPR gaat zelfstandig de verkiezingen in met een heel krachtige campagne, waarin PSP en CPN weggeconcentreerd worden.’³⁶ Het interview schoot bij de beide andere partijen geheel in het verkeerde keelgat. ‘Dat heeft bij ons ongelooflijk veel kwaad bloed gezet’, zo zei Platvoet later, die verder repte van ‘verbale kracht-patserij’.³⁷ Brouwer sprak van ‘arrogantie’ en ‘kwaadsprekerij’.³⁸

Niet alleen in de PSP en CPN begon men te mopperen, ook in de PPR was de onvrede niet van de lucht – met name ten aanzien van de CPN. De radicalen meenden dat de communisten er vooral op uit waren om hun positie via de kruiwagen van de gemeenschappelijke lijst veilig te stellen, maar verder niet veel belang stelden in de totstandkoming van een geheel nieuw politiek project. Van dit laatste had de CPN trouwens nooit een geheim gemaakt, en ook haar onderhandelingsdelegatie verheelde dit niet. ‘De CPN stelt dat hun [sic] inzet niet is een nieuwe politieke formatie, maar samenwerking te zien als een van de politieke middelen waarmee gewerkt wordt.’³⁹

Al snel na het begin van de onderhandelingen raakte het geduld van de PPR op: het ging om politieke vernieuwing. De gedachte om te breken stak de kop op, ook bij Beckers: ‘In het volgende overleg moet blijken dat alle deelnemers uit zijn op politieke vernieuwing. Als dat niet gebeurt, moeten we ermee stoppen.’⁴⁰ Kort daarna constateerde de Tweede Kamerfractie van de PPR dat op het CPN-congres dat een paar dagen eerder was gehouden, opnieuw was gekozen voor de CPN als aparte, zelfstandige partij, door de terugkeer van de CPN in de Tweede Kamer te bestempelen als ‘de voornaamste taak’. Voor de PPR was de maat nu vol. ‘Wat Peter en Bas betreft mag de PPR nu de onderhandelingen afbreken, omdat er geen vernieuwing mogelijk is. Ria vindt dat ook’, zo luidde het verslag van de fractievergadering.⁴¹ Met andere woorden: Lankhorst, De Gaay Fortman en Beckers vonden het welletjes. Het eigen geluid dat de CPN in de Tweede Kamer wilde laten horen, kon de PPR volstrekt niet rijmen met de komst van een nieuwe, gemeenschappelijke fractie als het product van de gezamenlijke lijst.

De PPR breekt

Binnen twee weken was het zover. Op 12 april draaide de PPR-delegatie haar gesprekspartners de duimschroeven aan om zo een doorbraak te forceren. Duidelijk moest worden of de CPN en de PSP bereid waren verder te gaan dan alleen een ‘kosmetische ingreep’, in de woorden van Van Ojik.⁴² ‘Je moet hardop durven en willen zeggen dat je uiteindelijk naar een fusie gaat. Je kunt dat om allerlei redenen voorlopig achter de kiezen willen houden, maar je moet op z’n minst de principiële bereidheid hebben je eigen identiteit op te geven ten gunste van een nieuwe

formatie.⁴³ Een dag later ontvingen de beide partijen het formele verzoek om hun bereidheid uit te spreken dat zij wilden meewerken aan de oprichting van een nieuwe, groen-progressieve formatie, waarbij de verschillende partijorganisaties steeds verder in elkaar zouden worden geschoven.⁴⁴ Het enige wat er in ontbrak waren de woorden 'fusie' en 'opheffing', maar de teneur was ook zonder die termen duidelijk.

PPR-leider Beckers zou na de totstandkoming van Groen Links ontkennen dat van de andere partijen was verlangd dat zij zich zouden opheffen. 'De PPR wilde een nieuwe formatie en dat is in de pers vertaald als een eis tot opheffing... Het ging om opheffing op termijn; niet tussen nu en enkele jaren.'⁴⁵ Formeel klopt deze lezing van Beckers. In de brief werd niet gesproken over opheffing, want dat was al gezegd aan de onderhandelingstafel. Tactisch was deze eis van de PPR geen meesterzet, als deze partij tenminste echt uit was op een samengaan. Wanneer de besturen van PSP en CPN eraan tegemoet zouden komen, zouden zij immers onmiddellijk door hun achterban zijn teruggefloten. Een dergelijke handreiking zou koren op de molen van de tegenstanders van samenwerking zijn geweest.

Niettemin kwamen de CPN en de PSP in hun reacties de PPR nog behoorlijk ver tegemoet – maar niet ver genoeg, zo bleek spoedig. De PPR nam geen genoegen met de reacties, noch met de ontwerp-intentieverklaring die de PSP- en CPN-onderhandelaren samen met PPR-voorzitter Van Ojik te elfder ure opstelden om een fiasco te voorkomen.⁴⁶ Hierin spraken de partijen uit dat zij wilden komen tot een nieuwe, linkse en groene, parlementaire formatie, met een zekere mate van organisatorische integratie. 'Een nieuwe politieke formatie is voor ons met het aangaan van deze samenwerking aan de orde [...] In de komende vier jaar wordt beoordeeld of en zo ja in welke vorm de beoogde nieuwe politieke formatie gestalte moet krijgen'.⁴⁷ Het PPR-bestuur liet zijn voorzitter Van Ojik in de kou staan en wees het compromis als onvoldoende van de hand. Zo waren Beckers en Lankhorst ronduit tegen.⁴⁸ Het bestuur besloot de gesprekken met de CPN en de PSP af te breken, omdat een nieuwe groen-progressieve combinatie er niet inzat. De zwartepiet werd naar de communisten gespeeld: 'de inzet van de CPN was vooral gericht op het behoud van de eigen identiteit'.⁴⁹

Voor Van Ojik lag de zaak zeer ingewikkeld. Hij leek in het partijbestuur als voorstander van samenwerking een roepende in de woestijn. Het was nu aan hem, de partijvoorzitter – tevens lid van FC Sittardia! – om het anti-samenwerkingsstandpunt van zijn bestuur te verdedigen. Dat zou bovendien al op zeer korte termijn moeten gebeuren, aangezien enkele ontevreden partijleden gegroepeerd rond De Boer die samenwerking wensten, een extra partijraad bijeen hadden laten komen om het bestuur ter verantwoording te roepen. Ook zou daar een motie worden ingediend die om hervatting van de besprekingen vroeg. Van Ojik had geen trek meer om zich langer te laten mangelen. Hij deelde het partijbestuur mee dat hij had besloten om af te treden. Op een spoedzitting van de partijtop werd echter zware druk op hem uitgeoefend om aan te blijven. Uiteindelijk zwichtte Van Ojik. Zijn ontslagbrief bleef binnenskamers, en hij zou op de

partijraad als woordvoerder optreden. Dit werd hem door medestanders behoorlijk kwalijk genomen; ze vonden dat hij zich gewoon had moeten terugtrekken.⁵⁰

Machtsgreep in de PPR

Ex-PPR-voorzitter De Boer – tevens voorzitter van het Europees samenwerkingsverband ‘Regenboog’ – nam het initiatief om de reeds gememoreerde buitengewone partijraad bijeen te roepen. Op deze bijeenkomst wilde hij een motie laten indienen (De Boer was zelf geen lid van de partijraad), waarin het partijbestuur werd opgedragen de onderhandelingen te hervatten. Van dit alles was de PSP-top vanaf het prille begin op de hoogte door toedoen van Platvoet, die in die periode betrokken was bij de campagne voor de Europese verkiezingen. ‘De stukken van de groep De Boer zijn met de “Regenboog”-sleutel op het PSP-kopieerapparaat afgedraaid en zijn derhalve bekend’, zo schreef hij later. Platvoet bezorgde de tekst van De Boers motie eind april bij het partijbestuur van de PSP – een dag nadat dit stuk binnen de PPR naar een kleine club van medestanders van De Boer was gestuurd.⁵¹

Overigens werd ook van buiten de druk op de PPR opgevoerd. De lokale klein-linkse samenwerkingsverbanden in Amsterdam en Wageningen kondigden aan een protestbijeenkomst te zullen houden met andere samenwerkingsfracties uit het hele land. Ook de ‘onafhankelijken’ kwamen in het geweer. Op een al geplande vergadering met de delegaties van CPN, PSP en PPR uitten zij hun teleurstelling dat de onderhandelingen spaak waren gelopen. Op deze bijeenkomst moest PPR-voorzitter Van Ojik spitsroeden lopen. Hij kreeg felle kritiek te verduren. ‘Gisteravond is mij op de bijeenkomst met onafhankelijken gebleken dat het breken van de PPR bij de groep waarmee wij graag iets willen slechts stuit op woede, onbegrip en het vermoeden van kwade trouw,’ zo noteerde Van Ojik in zijn later weer ingetrokken ontslagbrief aan het bestuur van de PPR.⁵² De onafhankelijken riepen de PPR op ‘om alsnog een vorm te vinden om de krachtenbundeling op korte termijn te realiseren en geen blokkades op te werpen die een gemeenschappelijke lijst verhinderen’.⁵³ Het PPR-bestuur hield echter voet bij stuk. Het zag zich gesterkt in zijn onwrikbare houding door de plotselinge val van het tweede kabinet-Lubbers op 2 mei. Het gevolg hiervan was dat de Kamerverkiezingen niet pas over een jaar, maar al na vier maanden zouden worden gehouden: op 6 september. Het bestuur meende dat er nu helemaal geen tijd meer was om tot samenwerking te komen en dat de partij de electorale race alleen in moest gaan.

In deze situatie kwam op 6 mei in Utrecht de extra partijraad bijeen. Eigenlijk ging het maar om één vraag: verder onderhandelen of niet? Het partijbestuur hield bij monde van – nota bene – Van Ojik vast aan de laatste optie. Wel wilde het nog *contre coeur* proberen om samen met de PSP en CPN een hoofdpuntenprogramma op te stellen en een lijstverbinding en fractiesamenwerking te bewerkstelligen. De

Boer en zijn medestanders daarentegen waren van mening dat het partijbestuur een historische kans had laten liggen; een groen en links alternatief was immers binnen handbereik. Zij vonden 'dat het eerlijker was geweest als het partijbestuur gewoon had gezegd de samenwerking niet te willen, in plaats van de suggestie te wekken dat het afbreken een resultaat is van de besprekingen'.⁵⁴ Een motie van de groep-De Boer, die eiste dat de onderhandelingen zouden worden hervat, werd aangenomen met 26 stemmen voor, negentien tegen en twee onthoudingen. 'Vervolgens ontstaat er tumult en schorst de voorzitter de vergadering voor enige tijd', aldus de notulist. Nadat de rust was weergekeerd, deelde het partijbestuur mee dat het de motie niet zou uitvoeren en beroep zou aantekenen bij het partijcongres, hetgeen betekende dat de uitspraak van de partijraad werd opgeschort. De Boer overrompelde vervolgens het partijbestuur met de mededeling dat de ondertekenaars van de motie dan nu zelf wel een onderhandelingsdelegatie zouden instellen. Van Ojik repliceerde door erop te wijzen 'dat dit clubje geen officiële status heeft'. Het stond echter eenieder vrij te onderhandelen – maar dan niet namens de PPR – en de resultaten vervolgens aan het congres voor te leggen, zo voegde hij eraan toe.⁵⁵

Tweede ronde, nieuwe kansen

Na afloop van de partijraad deden in de PPR geruchten de ronde dat de oppositionelen de bijeenkomst zorgvuldig hadden voorbereid: De Boer en de zijnen zouden medestanders hebben opgetrommeld om zo een coup te kunnen plegen. Zo wees Van Ojik op de aanwezigheid van personen die er anders nooit waren.⁵⁶ Partijleider Beckers beklagde zich in een open brief aan de PPR-leden over de wijze waarop de besluitvorming zich had afgespeeld en repte van een 'overval'.⁵⁷ De Boer daarentegen ontkende dat er sprake was van een 'georganiseerde meerderheid'.⁵⁸

Het partijbestuur van de PPR besloot afstand te houden tot de groep-De Boer en de PSP en CPN te melden dat men gereserveerd stond ten aanzien van gesprekken tussen deze partijen en de informele PPR-club.⁵⁹ Deze partijen lieten zich er echter niet van weerhouden om te gaan overleggen. Haast was geboden, vanwege de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen. In de gesprekken speelde De Boer een dominerende rol. Bij de totstandkoming van het GPA in 1983-1984 had hij zijn sporen al verdiend als onderhandelaar in het klein-linkse wespennest. Als voorzitter van het GPA was hij nauw betrokken geweest bij de gesprekken over het Regenboogakkoord voor de Europese verkiezingen in 1989.

De PSP en de CPN poogden van de nieuwe situatie gebruik te maken om enkele heikele kwesties opnieuw ter discussie te stellen. Zo wilden de communisten weer sleutelen aan de eerder overeengekomen volgorde op de kandidatenlijst. De Boer hield de boot echter resoluut af. Ook meende hij dat het lijsttrekkerschap de PPR toekwam en dat Beckers nummer één zou komen te staan. Hij vond haar weliswaar

evenmin de ideale lijsttrekker, maar was er tevens van doordrongen dat hij een andere lijsttrekker niet aan zijn eigen partij kon verkopen.⁶⁰ Niettemin kwam er als compromis uit de bus dat er voor de eerste plaats een onafhankelijke kandidaat zou worden gezocht. De al vaker benaderde Cramer werd hiervoor gepolst, maar zij wilde er niet aan beginnen. Later zou het partijbestuur van de PPR de eerste plaats opeisen, waarmee de mogelijkheid van het lijsttrekkerschap van een onafhankelijke verdween.⁶¹

De onderhandelingen verliepen verder eigenlijk op rolletjes – mede dankzij het ‘hoge Sittardia-gehalte’ van de nieuwe ploeg onderhandelaars, zo meende Lagendijk.⁶² Nadat de kandidatenlijst was afgehandeld, kwamen programma en naam aan bod. De in de eerste gespreksronde opgedoken naam ‘Regenboog’ verdween mede door toedoen van de PSP snel uit het zicht. In plaats daarvan kwam de aanduiding ‘Groen Links Akkoord’ op tafel (een naam die in 1983 bij de gesprekken over het GPA gewogen was en te licht bevonden). De Boer wilde van het laatste woord ‘Akkoord’ af: het moest uitsluitend ‘Groen Links’ worden. De PSP hechtte juist aan het begrip ‘Akkoord’, om zo tot uitdrukking te brengen dat het om een overeenkomst tussen de bestaande partijen ging en niet om een geheel nieuwe formatie. Ook moest ze niet zoveel van de term ‘groen’ hebben. De discussie over deze namen was een herhaling van de gedachtewisseling die hierover in het najaar van 1988 in de boezem van FC Sittardia was gevoerd. ‘Afgesproken wordt om in te zetten op de naam Regenboog voor de Europese lijst in 1989 en om de naam Groen Links te reserveren voor de eventuele nationale lijst’, zo meldde Lagendijk – en zo ging het precies.⁶³

Over het programma bereikte men ook in betrekkelijk korte tijd overeenstemming, ondanks hete hangijzers als basisinkomen, republiek en socialisatie.⁶⁴ In de slotfase van de onderhandelingen die hieraan gewijd waren, kwam Brouwer de CPN-delegatie versterken. Over het basisinkomen – een stokpaardje van de PPR – werden harde noten gekraakt. De CPN maakte bezwaar tegen de ontkoppeling van inkomen en arbeid. Een uitweg werd gevonden met de aankondiging van een ‘brede maatschappelijke discussie’ over dit onderwerp, te initiëren door Groen Links. Het voor de PSP gevoelige punt van de socialisatie was in PPR-kringen omstreden. Hier zorgde de CPN voor een compromis. De radicalen werden schadeloos gesteld doordat in het program nergens het begrip ‘socialisme’ viel. Met betrekking tot de monarchie kreeg de PSP de vrijheid haar republikeinse opvatting in een voetnoot bij het program uiteen te zetten – de enige keer overigens dat een minderheidsstandpunt werd toegestaan. De pacifistisch-socialisten kregen ook wat betreft het uit de NAVO treden hun zin. De door de CPN eind 1988 geformuleerde eis dat het minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen met vijftien procent zouden moeten worden verhoogd, werd min of meer tot haar eigen verbazing overgenomen. Volgens Brouwer zou de partij het nooit in haar eigen program hebben gezet.⁶⁵

Om vijf uur in de ochtend van 19 mei kwamen in restaurant De Roode Leeuw aan het Damrak in Amsterdam de bestuursdelegaties van CPN en PSP en de informele

PPR-afvaardiging tot overeenstemming. Op de valreep was de EVP bij de gesprekken betrokken. Haar onderhandelaar Hans Feddema probeerde met alle macht voor zijn partij een hogere plaats op de kandidatenlijst te verwerven, maar moest zich neerleggen bij de afspraak die de andere partijen eerder al hadden gemaakt: een elfde plaats voor de eerste evangelische kandidaat op de lijst. Als goedmakertje kregen de evangelischen als enige 'bloedgroep' het recht om voor hun kandidaat een voorkeursactie te houden.⁶⁶

Onder de naam 'Groen Links' zouden de partijen, samen met partijlozen, met één program en met één kandidatenlijst aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnemen en daarna één Kamerfractie vormen. Verder was in het akkoord over de nieuwe politieke formatie de niet onbetekende formulering opgenomen dat in de komende jaren zou moeten worden gezien 'of en zo ja in welke vorm, deze [...] verder gestalte moet krijgen'. 's Avonds werd trots de totstandkoming van het akkoord gemeld in een propvolle Beurs van Berlage, waar een aantal klein-linkse samenwerkingsfracties uit het land vergaderden. Deze waren bijeengekomen om de partijtoppen tot samengaan te bewegen; nu konden ze uit de eerste hand kennis nemen van het Groen Links Akkoord.

PPR, CPN, PSP en EVP gaan akkoord

Nadat de delegaties overeenstemming hadden bereikt, moesten de diverse partijen zich over het akkoord buigen. Vooral het oordeel van de PPR werd met spanning afgewacht. Op 20 mei keurde de partijraad de afspraken goed. Ook dat deel van de partijtop dat zich in de voorafgaande periode zeer gereserveerd had opgesteld, bleek zich nu goed in het resultaat te kunnen vinden. De Gaay Fortman was zelfs uitgesproken positief. Volgens hem was het succes het gevolg van het feit dat het partijbestuur de onderhandelingen had afgebroken. 'Dat signaal heeft effect gehad. Wat toen niet kon bleek later wel mogelijk.'⁶⁷ Ook Beckers reageerde instemmend. Evenals De Gaay Fortman poogde zij het succes van de groep-De Boer naar het kamp van de 'brekers' toe te trekken: 'Wellicht is door de houding van het partijbestuur de impasse in de besprekingen met de andere partijen doorbroken en kon de door de PPR gewenste verbreding tot stand worden gebracht.' In één adem stelde zij zich vervolgens kandidaat voor de eerste plaats op de Groen Linkse lijst.⁶⁸ De partijraad droeg haar bij het congres voor als lijsttrekker.

De nogal door de mangel gehaalde PPR-voorzitter Van Oijk toonde zich achteraf onaangenaam verrast over de snelheid waarmee geharnaste tegenstanders van samenwerking over hun bezwaren heenstapten.

De allereerste die met veel zwier door de bocht ging was Bas de Gaay Fortman. Hij werd al snel gevolgd door Ria Beckers en wat later door Peter Lankhorst en in het partijbestuur door Rouke Broersma en Klaas-Wybo van der Hoek. Allemaal mensen die op zeer fundamentele wijze de wenselijkheid van het

samenwerkingsverband eerst hadden aangevochten. Achteraf vraag je je dan af, hadden we nou niet al in een veel eerder stadium die samenwerking kunnen bereiken?⁶⁹

Het PPR-congres sprak zich op 17 juni met overgrote meerderheid uit voor het Groen Links Akkoord: tegen driehonderd voorstanders stonden slechts tien tegenstanders. In de euforie kondigde De Gaay Fortman de opheffing van 'zijn' GPN aan. Beckers werd bij acclamatie tot lijsttrekker gekozen, waarmee zij automatisch de koppositie op de lijst van Groen Links zou innemen. Lankhorst, net als Beckers aanvankelijk niet zo geporteerd voor samenwerking, werd aangewezen als tweede PPR-kandidaat.

Het partijbestuur van de CPN stemde unaniem in met het Groen Links Akkoord. Er was in voldoende mate voldaan aan de door de partij geformuleerde uitgangspunten: 'gelijkwaardigheid, herkenbaarheid en terugkeer van de CPN in de Tweede Kamer'.⁷⁰ Niet iedereen in de partij was het hiermee eens. De enige communistische burgemeester, Hanneke Jagersma, schortte haar werkzaamheden in het Groningse partijdistrict op, omdat ze van mening was dat de CPN zichzelf had uitgeleverd aan Groen Links. Ook communistische gemeenteraadsleden in Oost-Groningen keerden zich publiekelijk tegen de electorale alliantie. De verkiezingsconferentie van de partij stemde op 25 juni echter met grote meerderheid in met het akkoord. Circa dertig van de driehonderd stemgerechtigden, hoofdzakelijk afkomstig uit de behoudende districten Noord-Holland-Noord en Groningen, verklaarden zich tegen.

De conferentie wees Brouwer aan als de eerste CPN-kandidaat op de lijst van Groen Links, gevolgd door Ernsting. Dat zij als eerste genomineerd werd, was minder vanzelfsprekend dan het leek. Een commissie die eind 1988 over de kandidaatstelling gesprekken had gevoerd met de districtsbesturen, constateerde 'dat de meerderheid van de aanwezigen op de vergaderingen een voorkeur heeft voor Marius [Ernsting] als topkandidaat'. Brouwer werd weliswaar ook vaak genoemd, maar was als exponent van de samenwerking veel meer omstreden. De orthodoxe districten Noord Holland-Noord en Groningen wilden haar zelfs niet meer terugzien op de kandidatenlijst.⁷¹ Desalniettemin werd Brouwer toch als boegbeeld door het partijbestuur naar voren geschoven.

Het partijbestuur van de PSP was enthousiast over het bereikte akkoord en zelfs over de naam 'Groen Links', die de lading goed dekte: 'een mix van ondogmatisch groen en analytisch links'. Het bestuur was tevreden dat het begrip 'links' erin voorkwam en hoopte dat de 'ergerlijke' aanduiding 'klein-links' nu voorgoed zou verdwijnen.⁷² Op 1 juli stemde het in Amsterdam bijeengekomen partijcongres in met de vorming van Groen Links. Zo'n 85 procent van de afgevaardigden stemde vóór. Wel werd een motie aangenomen waarin PSP'ers binnen Groen Links werd gevraagd een 'rebels, radikaal-socialistisch geluid' te laten horen. Kritiek werd

geuit op het feit dat het woord 'socialisme' niet in de tekst voorkwam. Ook de defensieparagraaf lokte veel commentaar uit. Het congres koos Van Es tot eerste PSP-vertegenwoordiger op de kandidatenlijst. Over de tweede plaats ontbrandde enige strijd. De groep die sceptisch stond tegenover samenwerking schoof het Groningse raadslid Tom Pitstra naar voren met als argument 'de linkervleugel mee te krijgen'. Het congres bleek echter niet gevoelig voor dit argument te zijn en koos voor het oud-Tweede Kamerlid Wilbert Willems.⁷³

Binnen de PSP was niet iedereen gelukkig met de wijze waarop Groen Links tot stand was gekomen. Enkele tientallen voorstanders van een zelfstandige lijst richtten het zogeheten Links Forum op, dat een ontmoetingsplaats wilde bieden aan 'gelijkgezinde linkse mensen uit PPR, PSP, CPN en andere partijen, of ook zonder (huidige) binding aan een partij, die samen vorm willen geven aan een sterke, rebelse en radikale linkse vleugel bij Groen Links'.⁷⁴ Enkele dagen na de Tweede Kamerverkiezingen in september vond de eigenlijke oprichtingsvergadering van Links Forum plaats.

De EVP had bij de onderhandelingen over het Groen Links Akkoord niets in de melk te brokkelen gehad. Pas op het laatste moment was zij uitgenodigd om mee te doen, maar erg eervol was deze invitatie niet: het was slikken of stikken. De EVP had eigenlijk geen keus gehad: na haar afscheid van de Tweede Kamer in 1986 was de partij steeds meer in het slop geraakt. Het ledental liep sterk terug en over raads- of Statenleden beschikte zij niet. Daarbij kwam dat de electorale kansen voor de EVP bij een zelfstandige deelname aan de Kamerverkiezingen nihil waren. De partij stond dus met de rug tegen de muur: alleen deelname aan Groen Links zou nog enig perspectief bieden. Het partijcongres stemde dan ook in met de vorming van Groen Links. Partijvoorzitter Cor Ofman beschouwde de samenwerking als een stap op de 'derde weg' naar een alternatief voor kapitalisme en communisme. De EVP zou naar zijn mening binnen Groen Links voldoende weerklank vinden voor haar beginselen en bovendien haar zelfstandigheid kunnen behouden.⁷⁵

Teleurstellende uitslag

Van de poging om als Groen Links een frisse, nieuwe start te maken, kwam niet veel terecht. In het verkiezingsprogramma van het samenwerkingsverband, 'Verder kijken' geheten, doken zoals reeds vermeld nogal wat oude verlangens op. Daarnaast leek het op twee gedachten te hinken. Op het 'rode' verlanglijstje stond de sociale rechtvaardigheid centraal, waaraan onder meer gestalte moest worden gegeven door een forse verhoging van de uitkeringen en het minimumloon, en door inkomensnivellering. Het groene gehalte kwam tot uiting in de keus 'voor de omvorming van het economisch systeem naar een verantwoorde, duurzame kringlooeconomie'.⁷⁶ In dit verband pleitte Groen Links voor de introductie van de

‘groentax’, een ecologische belasting op producten die het milieu schaden. Dit voorstel was ongeveer het enige echt nieuwe in het program.

Ook de kandidatenlijst waarmee Groen Links de Tweede Kamerverkiezingen inging, zag er nogal voorspelbaar uit: zij bestond immers voornamelijk uit bekende gezichten. De eerste drie plaatsen waren toebedeeld aan de fractievoorzitter van de PPR in de Tweede Kamer, Beckers, haar collega van de PSP, Van Es, en de oud-fractievoorzitter van de CPN, Brouwer. De drie ‘tweede’ kandidaten van de partijen waren ook allen oude bekenden: het zittende Kamerlid Lankhorst voor de PPR en de beide voormalige Kamerleden Ernsting voor de CPN en Willems voor de PSP. De nagestreefde vernieuwing moest dan ook komen van de ‘onafhankelijken’. Nadat de oud-voorzitter van de Vereniging Milieudefensie Cramer opnieuw voor de eer had bedankt, werd de Rotterdamse vakbondsleider Rosenmöller bereid gevonden de vierde plaats in te nemen. De juriste Ellin Robles, actief in de zwarte vrouwenbeweging, bezette als tweede onafhankelijke kandidaat de negende positie. Als lijstduwers fungeerden de schrijfster Astrid Roemer en de choreograaf Van Dantzig.

Onder het motto ‘Groen Links komt eraan’ startte de nieuwe formatie de verkiezingscampagne met een treinreis van Roodeschool naar Groenlo. Hoewel het vernieuwende karakter van Groen Links dus nogal tegenviel, waren de verwachtingen voor de Tweede Kamerverkiezingen hooggespannen. ‘11 zetels. Dat zou een goed resultaat zijn. De Groen Linkse politiek heeft zo’n opsteker nodig.... Die 11 zetels kunnen er komen’ – de ‘kampanjekrant’ van Groen Links deed het niet voor minder.⁷⁷ Het optimisme stelde enerzijds op de uitslag van de in juni gehouden Europese verkiezingen toen Regenboog immers zeven procent van de stemmen had gehaald; omgerekend zou dit stemmenpercentage inderdaad goed zijn voor elf Kamerzetels.⁷⁸ Anderzijds waren ook de opiniepeilingen voor Groen Links uiterst hoopvol. Mede op basis van deze cijfers kon de debutant een plaats afdwingen in het debat tussen de lijsttrekkers van de grote partijen, dat traditioneel op televisie werd uitgezonden aan de vooravond van de Kamerverkiezingen.

Na het tellen van de stemmen op 6 september bleek echter dat Groen Links luchtkastelen had gebouwd. Niet elf, maar slechts zes zetels waren voor de nieuwkomer weggelegd (zie tabel 3 in de bijlage). Vergeleken met het totaal van de CPN, PSP, PPR en EVP in 1986 was Groen Links er drie zetels op vooruitgegaan, maar procentueel viel de groei van 3,3 procent naar 4,1 procent zeer tegen – zeker met de zeven procent bij de Europese verkiezingen in het achterhoofd. Vooral het electoraat van de PPR had Groen Links laten vallen. Slechts 44 procent van de radicale kiezers van 1986 had drie jaar later op Groen Links gestemd. De kiezers van de PSP waren het trouwst: 69 procent volgde hun partij naar Groen Links. Van het CPN-electoraat stemde 56 procent op Groen Links.⁷⁹ Kennelijk waren ook nogal wat EVP-kiezers afgehaakt, want Ofman kreeg slechts 7656 voorkeurstemmen – ruim 14.000 minder dan de EVP in 1986 had behaald.

Bij de samenwerkende partijen was de teleurstelling over de uitslag groot. In het algemeen werd de PVDA als boosdoener aangewezen. De sociaaldemocraten

waren met het CDA in een electorale wedloop verwikkeld met als inzet de vraag welke van de twee partijen de grootste zou worden – en dus hoogstwaarschijnlijk de premier mocht leveren. Nogal wat potentiële kiezers van Groen Links hadden zich tijdens deze race kennelijk laten overhalen om toch op de PVDA te stemmen.⁸⁰ Daarnaast stak men ook de hand in eigen boezem. De campagnecommissie kraakte achteraf in haar evaluatie enkele harde noten over Groen Links zelf: ‘de pariteit werd belangrijker gevonden dan de kwaliteit’. Het samenwerkingsverband had meer willen zijn dan een optelsom van de deelnemende partijen, maar hiervan was volgens de commissie weinig terechtgekomen. De evenredige vertegenwoordiging van de bloedgroepen op de kandidatenlijst en in allerlei commissies betekende de dood in de pot. Van politieke vernieuwing was amper sprake, zo oordeelde de commissie: ‘aan de top van de lijst stonden (op Paul na) de gewone klein-linkse gezichten die (hoe kan het ook) nauwelijks iets anders lieten horen of zien dan wat zij de afgelopen jaren hadden gepraktiseerd’.⁸¹

Slotakkoord: een nieuwe partij

Wie gedacht had dat de tegenvallende verkiezingsuitslag de samenwerking tussen CPN, PPR, PSP en EVP zou bemoeilijken, kwam bedrogen uit. De uitslag deed er in feite niet zoveel toe. De partijen hadden in het Groen Links Akkoord afgesproken om in de komende parlementaire zittingsperiode te bekijken ‘of en zo ja in welke vorm, de nieuwe politieke formatie verder gestalte moet krijgen’. Deze uitspraak wekte de indruk alsof de organisatorische uitbouw van Groen Links in principe nog altijd een open zaak was, waartoe de partijen al dan niet konden besluiten op grond van bijvoorbeeld hun beoordeling van de samenwerking binnen de Tweede Kamerfractie van Groen Links. In de praktijk bleek van een vrije keus evenwel eigenlijk geen sprake meer te zijn. Hiermee begon het derde bedrijf in de totstandkoming van Groen Links. De eenmaal op gang gekomen samenwerking ging werken als een fuik: na de verkiezingen was er voor de partijen geen terugkeer meer mogelijk.

De PSP had dit al voorzien. Toen tijdens de onderhandelingen in april de PPR de harde garantie eiste van de andere twee dat zij bereid waren om hun zelfstandig voortbestaan op te offeren aan de politieke vernieuwing, wezen de PSP-vertegenwoordigers op de belangrijke rol van de ‘autonome dynamiek’ in het samenwerkingsproces.⁸² Zelfs de electorale tegenvaller deed daar niets aan af, zoals PPR-penningmeester Job van Keulen later opmerkte: ‘De trein van Groen Links is niet meer te stoppen. Die rolt gewoon door.’⁸³ Geen partij kon hieraan straffeloos ontsnappen. ‘In dit proces zijn we tot elkaar veroordeeld. Uittreden uit Groen Links staat gelijk aan politieke zelfmoord,’ zo stelde PPR-voorzitter Van Ojik.⁸⁴

Langzaam maar zeker drong dit tot de betrokkenen door. Het was natuurlijk om allerlei redenen niet doelmatig om ieder voor zich de complete partijorganisatie op de been te houden, ook al omdat met de komst van de Kamerfractie Groen

Links de overheidssubsidie voor de eigen wetenschappelijke bureaus en scholings- en vormingsinstituten was komen te vervallen.⁸⁵ Deze werden al snel ineengeschoven en gingen verder onder de vlag van Groen Links. De jongerenorganisaties gingen eind 1990 samen onder de naam 'Dwars'. In februari 1990 verscheen het eerste nummer van de ledenkrant Groen Links, die de bestaande partijperiodieken zou vervangen. De bedoeling was om zo het 'wij-gevoel' van de nieuwe formatie te stimuleren. Verder gingen ook de Eerste Kamerfracties over tot gezamenlijk optreden, en met name in de gemeenten waar klein-links allang samenwerkte, smolten in rap tempo de verschillende afdelingen samen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1990 kwamen de partijen vrijwel overal uit met Groen Linkse lijsten. De verkiezingen verliepen zeer succesvol: het aantal raadszetels dat in 1986 door (combinaties van) CPN, PPR, PSP en EVP was behaald, nam met bijna de helft toe (van 254 naar 385). Het gunstige resultaat vormde weer een stimulans voor verdere samenwerking.

Het organisatorische integratieproces ging gepaard met het ontwerpen van een democratische structuur voor Groen Links. Enige tijd na de totstandkoming van het Groen Links Akkoord coördineerde het bestuur van Groen Links naast de verkiezingscampagne de verdere organisatorische ineenschuiving van de partijen. Twee vertegenwoordigers van de partijbesturen hadden hierin zitting, alsmede een afvaardiging van de Vereniging Groen Links (VGL). De VGL, die in juni 1989 was opgericht, wilde onderdak bieden aan diegenen die zich niet wilden aansluiten bij de oude partijen maar wel bij – de formeel nog niet bestaande partij – Groen Links. De vereniging beschouwde zich uitdrukkelijk niet als de vijfde partij binnen het samenwerkingsverband. Eind 1989 telde zij ongeveer duizend leden.⁸⁶

Teneinde controle te kunnen uitoefenen op het Groen Linksbestuur alsmede de fracties in Den Haag en Europa, werd de Groen Linkse Raad ingesteld. De partijen, inclusief de VGL, waren hierin naar rato van hun ledental vertegenwoordigd. De raad moest ook het verdere samenwerkingsproces stimuleren. Zijn bevoegdheden reikten niet ver: elk raadsbesluit dat op dit vlak werd genomen, moest ter goedkeuring worden voorgelegd aan de VGL en de deelnemende partijen.⁸⁷ Deze behielden zo hun greep op het tempo en de richting van de samenwerking. Toch vormde deze structuur bepaald geen sta-in-de-weg voor verdere integratie. Het voordeel van de vorming van een parallelle Groen Linkse-organisatie naast die van de CPN, PSP, PPR en EVP was dat de kwestie van de opheffing van de eigen partijen voorlopig omzeild werd. Buiten het gemeenschappelijke verband hielden de partijen de ruimte voor hun eigen activiteiten – alhoewel zij hiervoor steeds minder mensen en middelen hadden. Een confronterende beslissing op korte termijn kon zo worden vermeden. De leden van de 'oude' partijen konden geleidelijk wennen aan het idee van opheffing en werden als het ware langzaam over de psychologische drempel geholpen. In deze opzet kwam de formule van het dubbellidmaatschap bij uitstek van pas. Door de introductie hiervan in de zomer van 1990 werden alle leden van PSP, PPR, CPN en EVP lid van Groen Links, tenzij men expliciet te kennen had gegeven dit niet te willen. Het integratieproces

ging hiermee weer een stapje verder, zonder dat het de autonomie van de betrokken partijen formeel aantastte.

Federatie of fusie?

Tegen deze achtergrond van toenemende integratie van de oude partijen en de vorming van nieuwe structuren voor Groen Links begon men zich binnen de partijen steeds meer te bezinnen op de vraag hoe het verder moest. Was fusie (en dus opheffing) aan de orde, of bleef het bij een federatie van zelfstandige partijen?

De bereidheid om de eigen partijorganisatie op korte termijn op te heffen leek op het eerste gezicht het grootst bij de PPR. In de partijtop liepen de meningen hierover evenwel sterk uiteen. Uitgerekend diegenen die de CPN en PSP tot spoed hadden gemaand en van deze partijen de notoire intentieverklaring hadden verlangd, riepen nu op om niet te hard van stapel te lopen. Beckers bijvoorbeeld drong aan op voorzichtigheid. 'Is een federatie in '90 niet veel te vroeg?' zo luidde haar retorische vraag.⁸⁸ In de herfst trapte 'opheffer' Broersma op de rem. 'De akkoordpartijen hebben elk hun eigen cultuur. Van de gewenste politieke vernieuwing komt niets terecht als je alleen het bestaande door elkaar klutst.'⁸⁹ Toch was het tij niet meer te keren: op de partijraad van december 1989 had partijvoorzitter Van Ojik veel bijval geoogst voor zijn voorstel om het integratieproces van Groen Links binnen een jaar af te ronden, zodat de PPR op 1 januari 1991 kon worden opgeheven.⁹⁰ Die datum werd net niet gehaald; op 16 februari 1991 besloot het partijcongres de partij op te heffen.

Ook de PSP zag al snel na de totstandkoming van het Groen Links Akkoord de eindigheid van haar bestaan onder ogen. De afgevaardigden op het partijcongres van november 1989 droegen in overgrote meerderheid het partijbestuur op om het initiatief te nemen 'om op zo kort mogelijke termijn te komen tot de omvorming van het Groen Linkse samenwerkingsverband tot één partij'.⁹¹ Senator Joop Vogt, die Boerlage opvolgde als partijvoorzitter, zei te hopen dat hij de laatste voorzitter van de PSP zou zijn. 'Ik ben er voor om de partij te termineren. Maar voordat ik de euthanasie toepas, wil ik zeker zijn van een wedergeboorte van de PSP in Groen Links.'⁹²

In de herfst van 1990 stelde het partijbestuur een uitgebreide historische verantwoording vast van het besluit tot opheffing. 'Voor de PSP is de partij middel tot doel, en zijn de naam en de eigen organisatie niet heilig.' Het bestuur meende dat het eigene van de PSP binnen Groen Links voldoende tot zijn recht kwam, hoewel erkend werd dat enkele traditioneel socialistische eisen (nog) niet in het nieuwe verhaal voorkwamen. Een al te groot probleem was dit niet: de desintegratie en ondergang van het socialisme in Oost-Europa, die 'niet meer "meegenomen" konden worden in de actualisering van PSP-analyses, zouden waarschijnlijk tot een verdere nuancering van het socialisme-begrip hebben geleid', aldus het partijbestuur.

Al met al meende het PSP-bestuur dat Groen Links goede perspectieven bood 'om radikaal-linkse meningsvorming uit te laten monden in politieke machtsvorming die noodzakelijk is om deze wereld te veranderen'.⁹³ Het partijcongres dacht er op 27 januari 1991 net zo over. Een voorstel om de partij op te heffen werd met 87 procent van de stemmen aangenomen. Het betekende echter niet dat de PSP geheel van het politieke toneel verdween. Aan het einde van het jaar werd de komst van een nieuwe partij met die naam aangekondigd. Tot de initiatiefnemers behoorde Van der Spek. Op 3 oktober 1992 werd de PSP'92 opgericht, die echter nooit een Kamerzetel zou halen.

De EVP en de CPN, de twee partijen die al in 1986 uit de Kamer waren verdwenen, liepen minder hard van stapel bij de vorming van een nieuwe politieke formatie. De EVP miste vooral de ideologische onderbouwing van Groen Links, waarbij het haar met name ging om de erkenning van het evangelie als een inspiratiebron. De gestaag slinkende achterban zag echter wel dat er weinig keus was. In een referendum onder de leden stemde meer dan 90 procent (van de 425 leden die deelnamen) vóór opheffing.⁹⁴ Op 9 maart 1991, tien jaar na de oprichting, werd de EVP opgeheven.

De CPN – de oudste van het viertal – had de meeste moeite met de liquidatie van haar organisatie. Vice-voorzitter Ernsting toonde zich geïrriteerd over de oproep van PPR-voorzitter Van Ojik om de fusie binnen een jaar in kannen en kruiken te hebben. Hij schatte dat het nog wel tot 1993 kon duren voordat de CPN überhaupt toe was aan de vraag of de partij moest worden opgeheven.⁹⁵ Deze voorspelling pakte echter totaal anders uit, vanwege de val van de Berlijnse Muur en de ineenstorting van de socialistische regimes in de DDR, Tsjechoslowakije en Roemenië in de laatste maanden van 1989. De partijleiding verklaarde dat deze ontwikkelingen geen consequenties hadden voor de CPN, omdat de partij zich al lang geleden had gedistantieerd van de praktijk van het reëel bestaande socialisme en in 1984 officieel afstand had genomen van het eenpartijstelsel.⁹⁶ Desalniettemin was zij ook diep getroffen door het politieke én morele failliet van het staats-socialisme.⁹⁷ In het algemeen sprak uit de reacties desillusie en ontgoocheling. Brouwer schreef begin 1990: 'Hoezo socialisme? De Oktoberrevolutie van 1917 heeft zojuist een waardige opvolger gevonden in de revolutie van 1989 die de regerende communistische partijen één voor één wegjoeg.'⁹⁸

Onder deze omstandigheden was het niet vreemd dat de fusiebereidheid binnen de CPN toenam. Nu de term 'communisme' zo in diskrediet was geraakt, waren de vooruitzichten voor een zelfstandig voortbestaan van een zich communistisch noemende partij in Nederland niet best – hoezeer deze dan ook verschilde van het Oost-Europese type.⁹⁹ Het alternatief lag natuurlijk voor de hand. 'Op de langere termijn zal de CPN opgaan in Groen Links', zo deelde het partijbestuur aan de vooravond van het partijcongres in de zomer van 1990 mee. Op 15 juni 1991 was het al zo ver, toen op een buitengewoon congres werd besloten om de CPN aan het einde van dat jaar te ontbinden. Daarmee kwam een eind aan het bestaan van de oudste partij in het Nederlandse politieke bestel. Met de opheffing

van de CPN verdween evenwel niet het communisme uit de Nederlandse politiek. Enkele dissidente afdelingen en leden van de CPN die niets van Groen Links moesten hebben, sloten zich in november 1992 met het VCN aaneen tot de Nieuwe Communistische Partij Nederland (NCPN). Het orthodox marxistisch-leninistische partijtje telde enkele honderden leden en slaagde er niet in om haar geïsoleerde, marginale positie in het politieke bestel te doorbreken.

Oprichting Groen Links

Nog voordat de CPN, PPR, PSP en EVP formeel van het toneel waren verdwenen, had Groen Links zich officieel als partij geconstitueerd. Op 24 november 1990 vond in Den Haag de formele oprichting plaats. Gerekend vanaf de traumatische nederlaag bij de Kamerverkiezingen van 1977 had het ruim dertien jaar geduurd totdat de klein-linkse partijen fuseerden. Cruciaal in de ontstaansgeschiedenis van Groen Links was de totstandkoming in mei 1989 van het Groen Links Akkoord, het electorale samenwerkingsverband met één kandidatenlijst en één program. De vorming van een gezamenlijke Tweede Kamerfractie leidde vervolgens tot een dynamiek die wel moest eindigen in een nieuwe partij en de opheffing van de bestaande partijen.¹⁰⁰ Het Groen Links Akkoord was echter het directe gevolg van manipulatie. Een select gezelschap van voorstanders van klein-linkse samenwerking stipelde in het geheim de marsroute uit. De consultatieronde in de CPN, het referendum in de PSP, de open brief van politiek ongebonden prominente Nederlanders: het was allemaal bekokstoofd binnen *FC Sittardia*.

Daarmee is niet gezegd dat de oprichting van Groen Links uitsluitend het resultaat was van machinaties van een klein clubje. Terugblikkend lijkt de nieuwe partij de logische uitkomst te zijn geweest van de veranderende politieke en maatschappelijke omstandigheden waarin de CPN, de PSP, de PPR en de EVP moesten opereren. Het tij was gekeerd: na de 'linkse' jaren zeventig, die werden gekenmerkt door een groot vertrouwen in het sturende vermogen van de staat, kwam in de jaren tachtig 'rechts' aan de macht – niet alleen in de Verenigde Staten met president Ronald Reagan en in het Verenigd Koninkrijk met premier Margaret Thatcher, maar ook in Nederland, met de coalitie van CDA en VVD die werd geleid door Ruud Lubbers. Marktwerving en een terugtrekkende overheid waren nu de parolen. Deze denkbeelden beïnvloedden zelfs linkse partijen, met name de PVDA, die onder leiding van Wim Kok begon haar 'ideologische veren' af te schudden. De sociale bewegingen, waarop klein-links lange tijd kon steunen, raakten door deze klimaatverandering evenzeer in het defensief. De nieuwe verhoudingen brachten voor de CPN, PSP en PPR een structureel verlies van leden en kiezers met zich mee (met ingrijpende financiële consequenties) en een vervlakking van het ideologische profiel. Hun dreigende marginalisering was uiteindelijk de drijvende kracht achter hun samengaan. De ideologisch-programmatische convergentie en de eroderende maatschappelijke grondslag maakten in de jaren tachtig electorale

samenwerking op lokaal, provinciaal en Europees niveau mogelijk. Nationale samenwerking bij de Tweede Kamerverkiezingen was het sluitstuk van dat proces, en de opmaat naar fusie en opheffing van de eigen partijorganisatie.

In de lange aanloop naar Groen Links speelden de nieuwe sociale bewegingen een belangrijke rol. De leden van de klein-linkse partijen kwamen elkaar bijvoorbeeld tegen bij buitenparlementaire acties tegen atoombewapening en kernenergie. De PSP en de PPR, en later ook de CPN, ruimden in hun strategische oriëntatie naast het parlement een prominente plaats in voor deze maatschappelijke actoren. Zij deden ook hun best om voorlieden uit het actiewezen bij hun samenwerking te betrekken. In dat licht bezien is het een paradox dat Groen Links zich na de oprichting geleidelijk aan verwijderde van de sociale bewegingen, die mede aan haarkomst hadden bijgedragen. Het parlementaire werk kreeg na 1990 een zwaarder accent en de partij zou zich na verloop van tijd nadrukkelijk gaan toeleggen op het dragen van regeringsverantwoordelijkheid. Groen Links kwam van de straat, maar ging zich richten op de staat.